

*Gesten Kirke set fra sydvest mod nordøst. Fotoet er taget før det nyeste vesttårn blev bygget.
Foto: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.*

Gestens bebyggelseshistorie – set fra en arkæologisk vinkel

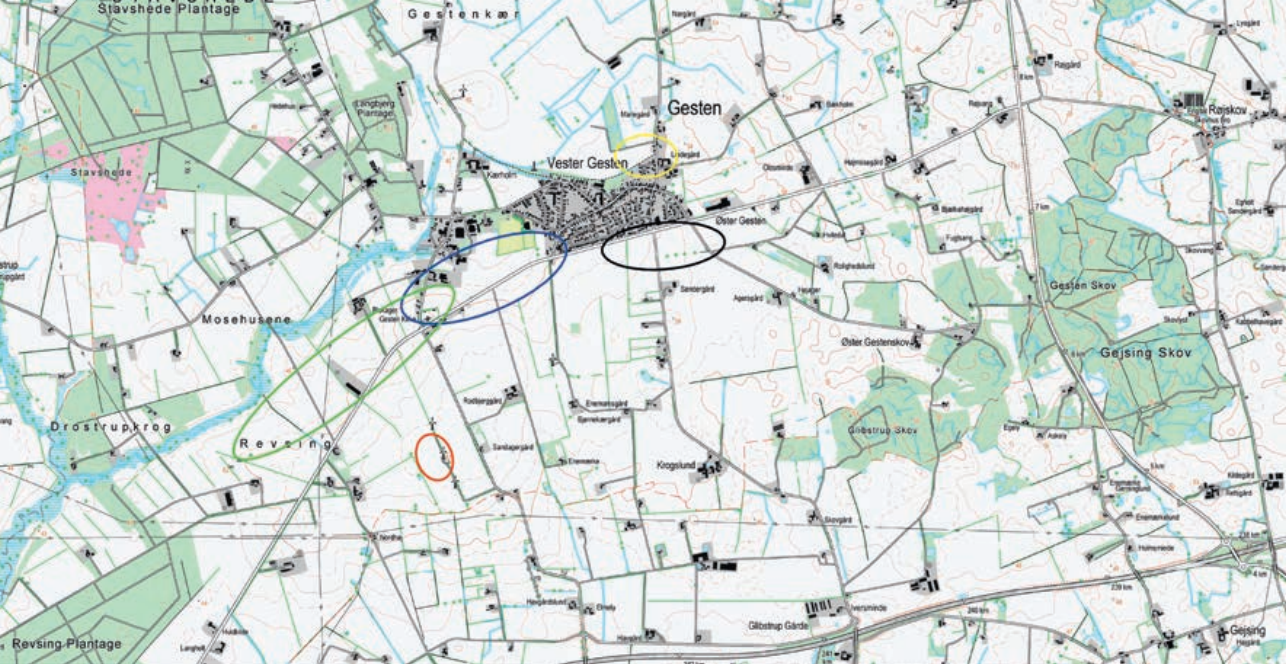
Af Martin Egelund Poulsen & Lars Grundvad

Knap 5 kilometer nordøst for Vejens middelalderkirke står Gesten Kirke og tårner sig på en mod nord svagt hældende skråning. Kirken står netop dér, hvor jorderne flader ud mod sydvest og danner et attraktivt plateau, som havde udsyn over både Gesten Å og den hærvejsrute, der havde sit forløb ganske nær kirken. Den fremstår i sin grundform endnu relativt middelalderlig, men den opmærksomme vejfarende vil bemærke, at vesttårnet er temmeligt nyt og udført i en moderne, lettere usædvanlig stil. Kirken står i dag nærmere Vester Gesten end nutidens Gesten by, der er vokset ud af primært Øster Gesten i nyere tid. Kirken er rejst på nordsiden af Gestenvej, og er kun omgivet af et par nyere gårde samt marker med skiftende afgrøder. Dens tilstedeværelse indikerer, at der i middelalderen lå en bebyggelse på sydsiden af Gesten Å, som bugter sig kun ca. 500 meter nord for kirken. Men hvor meget ved vi reelt om Øster og Vester Gestens udviklingshistorie? Det vil denne artikel forsøge at redegøre for ved at sammenholde de seneste års arkæologiske opdagelser i form af egentlige udgravningsresultater med metaldetektorhobbyens spændende genstandsfund, samt naturligvis ved en præsentation af selve kirken og dens omgivelser. For tilsammen fortæller de forskellige kilder om en hærvejsnær bebyggelses udvikling fra bondestenalderen til omkring midten af 1700-tallet.

Ifølge *Gjesten Sogns Historie* af August F. Schmidt fra 1955 nævnes Gjesten skriftligt første gang i værket Ribe Oldemoder i 1291. Stednavnet skulle være afledt af geest/gest, og derved refererer til jorder, der var højtliggende, tørre og/eller ufrugtbare. Altså, dårlige afgrødejorder, hvilket kan undre, idet man jo valgte at danne landsby netop der. *Gest* skulle dog også kunne henvise til et større, åbent, kløftlignende landskabsfænomen, og derved beskrive landskabets topografi. Efterleddet *-ten* opfattes som beskriverende et indhegnet område; et *tun*. Derved må byens navn beskrive det nære landskab, som goldt og højtliggende eller åbent med kløfter og indhegninger. Intet af dette synes dog at kunne spores arkæologisk.

De ældste levn

Den arkæologiske viden om stenalderen og bronzealderen omkring det nuværende Gesten er desværre endnu begrænset. For stenalderens vedkommende ved vi næsten intet, men placeringen i landskabet antyder kraftigt, at flere fortidsminder fra yngre stenalder ligger skjult i området – således ligger en af de grundigst undersøgte bondestenalderlokaliteter i Vejen Kommune nær Revsing Plantage halvvejs nede mod Vejen. Egnen ved Gesten er dog karakteriseret ved en del gravhøjsregistreringer, hvoraf den tætteste forekomst findes vest for kirken,

Figur 1. Jorderne i og omkring Gesten set i forhold til de arkæologisk påviste fortidsminder. Den grønne langstrakte oval viser den tætteste ansamling af gravhøje, rød cirkel angiver en mindre boplads fra yngre bronzealder og/eller ældre jernalder. Den sorte oval viser de omtrentlige fundsteder for yngre germansk jernalder, ældre vikingetid samt en bronzealderlig randlisteøkse, mens den blå oval er området med sager fra ældre germansk jernalder, sen vikingetid og middelalder. Endeligt viser den gule placeringen af den udgravede gård, som dateres til tiden efter reformationen til omkring midten af 1700-tallet. Gesten Kirke findes netop der, hvor grøn og blå overlapper hinanden. Grafik: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.

ned mod Revsing. Størsteparten af gravhøjene hører hjemme i sen yngre stenalder og ældre bronzealder (tidsrummet 2800-1100 f.Kr.), hvor de fleste i dag er nedpløjede. En af disse højtømter blev udgravet i det sydøstlige Øster Gesten i 1960'erne, og den indeholdt et retvægget bæger og en stridsøkse fra enkeltgravskulturen (2800-2350 f.Kr.). Derudover bør det nævnes, at en gravhøj er registreret i selve kirkegårdsdiget til Gesten Kirke, hvilket antyder, at kirken er placeret meget bevidst i forhold til de gamle gravhøje. Dette træk genkendes andre steder i regionen såvel som i resten af landet. Gravhøjene bærer et ekstra vidnesbyrd i fortællingen

om jorderne ved Gesten og deres kommunikative rolle, for flere studier har vist, at højene danner linjer i landskabet, som markerer oldtidens ruter.¹ Antallet af højtømter ved Gesten viser tydeligt, at lokelegnen lå ved en vigtig færdselsåre – et af hærvejsforløbene – allerede fra bondestenalderen og frem. Denne placering gav grobund for idéudveksling og netværk med fremmede folkeslag i de følgende mange århundreder.

Fra indgangen til bronzealderen begynder der imidlertid langsomt at dukke sikkert daterbare genstandsfund op af pløjejorden. Inden for de senere år har brugen af metal-detektor på amatørarkæologisk niveau øget

vores viden betydeligt om brugen af landskaberne igennem metalaldrene, og det gælder således også for Gesten. Af de mest entydige bronzealderfund kan nævnes en såkaldt randlisteøkse fra ældre bronzealder (fig. 2). Det temmeligt nedbrudte bronzeøksehoved blev fundet med metaldetektor ved Søndergård nær den østlige udkant af byen, men om genstanden stammer fra en gravlæggelse eller en opløjet deponering er uvist. Trods det slidte udseende vidner fundet om en vis velstand i bronzealderen på egnen, og det viser med sikkerhed, at der har boet mennesker ved Gesten i øksens brugstid.

Jernalderens Gesten

Ligesom for store dele af stenalderen og den ældre bronzealder er der ikke mange opdagelser fra jorderne ved Gesten, der kan dateres til yngre bronzealder eller ældre

jernalder. Dog er der i forbindelse med en amatørarkæologisk undersøgelse, udført i 1973 af lærer Leo Novrup, påvist en affaldsgrube (måske endda flere gruber) eller mulig gravlæggelse ca. 600 meter syd for Gesten Kirke. Novrup placerede den mulige grav i bondestenalderens slutning (dolktid/senneolitikum 2350-1700 f.Kr.), men ifølge Nationalmuseets seneste keramikregistrering skal den dateres til overgangen mellem yngre bronzealder og førromersk jernalder (700-300 f.Kr.). I nærheden blev en mindre udgravning udført i 2007 af Museet på Sønderkov i forbindelse med opstillingen af en vindmølle. Her blev endnu en grube undersøgt, som kunne keramikdateres til førromersk jernalder, hvormed der er påvist menneskelig tilstedeværelse fra denne tid syd for Gesten.² Det er i øvrigt karakteristisk, at aktivitetssporene fra denne perio-

Figur 2. Randlisteøksen, som blev fundet ved Øster Gesten. Øksen kan trods sin nedbrudte tilstand dateres til ældre bronzealder. Foto: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.

de primært repræsenteres af affaldsgruber i Vejen Kommune. Huse og gravpladser fra jernalderens første århundreder er ganske sjældne, hvilket for nyligt er vist i en nyudgivet artikel.³

Fra begyndelsen af germansk jernalder begynder metalfundene derimod at blive mere hyppige. Især markerne lige øst og nordøst for Gesten Kirke ned mod Vester og Øster Gesten har leveret eksempler på de karakteristiske såkaldte korsformede fibler, der kan dateres til ældre germansk jernalder (fig. 3). Trods den arkæologiske mangel på udgravede levn vidner disse fund om det levede liv på stedet i 400-tallet. Fiblerne, som bedst kan sammenlignes med sikkerhedsnåle, fortæller om, hvordan beboerne på gårdene klædte sig efter tidens mode,

og de viser, at der var tale om et samfund i kontakt med den øvrige verden. Også i jernalderen må nærheden til sejlbare vandløb og Hærvejen have gjort det let at indgå i de store netværk, som skabte udvikling og handel, hvilket vidner om ruternes fortsatte betydning for den jyske indlandsfærdsel.

I yngre germansk jernalder (ca. 550-793 e.Kr.) synes metaldetektorfundene at vise, at landsbyen eller i hvert fald nogle af gårdene ved Gesten flytter nogle få hundrede meter mod øst. At flytte hele gårde og samfund var endnu helt normalt ved denne tid, hvor man ofte søgte bedre dyrkningsforhold. Igen er det de daterende dragtspænder, fiblerne, der afslører forandringen. Som mange andre modeformer, forandrede også fiblerne form og stil talrige gange

Figur 3. Eksempel på korsformet fibel (tv.) fra jorderne ved Gesten Kirke og den næbformede fibel (th.) fra Øster Gesten. Foto: Silja Arnfridardottir Christensen, Museet Sønderkov.

igennem årtier og århundreder, og netop derfor er de så gode at berette ud fra. Den yngre fibelvariant kaldes i dette tilfælde næbfibel, og den anvendes fra ca. 550 og op igennem 600-tallet. Der er endnu kun opdaget et enkelt smykke af denne type, men selv ét fund rummer en vigtig fortælling. Livet fortsatte op igennem 800-tallet på denne østligere plads, hvilket ses ud fra mindre, fragmenterede bronzesmykkefund i form af ligearmede fibler og skålspænder.

Vikingetidens rige fund

I løbet af 900-årene begynder der igen at dukke fund op efter det levede liv nær Gesten Kirke. Men her synes genstandene at afsløre en befolkning, som kan knyttes til de øvre sociale samfundslag. Der kommer guld og sølv op af mulden, og hvor fund som tilklippet betalingssølv og -guld ikke kan dateres præcist, så fremstår ét af smykkefundene langt mere spektakulært end alle øvrige genstande fra Gesten, nemlig et lille importeret guldvedhæng, som er prydet med farvet glas. Smykket er mest sandsynligt handlet fra kontinentet i syd til Danmark engang i 900-tallet eller tiden omkring år 1000, og der er tale om håndværk af allerhøjeste kvalitet, hvilket bl.a. ses ved den fine brug af både granulering og filigran. Ikke langt fra guldvedhængen er der fundet endnu et importfund fra vikingetidens yngre halvdel: en velbevaret forgyldt emaljefibel af bronze, som højst sandsynligt er bragt til Gesten fra de Britiske Øer i slutningen af 900-tallet eller starten af 1000-årene. Desværre er ingen af fundene opdaget i deres oprindelige kontekst, så en del detailviden om smykkerne er derfor endnu ukendt. Det er

Figur 4. Det smukke guldvedhæng med det farvede glas (tv.) og emaljefiblen med korsmotiv (th.). Begge fund viser, at Gesten i vikingetiden både husede velstand og bevidsthed om tidens moder. Fotos: Silja Arnfridardottir Christensen, Museet Sønderkov.

imidlertid bemærkelsesværdigt, at de umiddelbart rigeste fund ved Gesten er fundet så nær stedet, hvor kirken senere blev rejst, og det er ligeledes værd at bemærke, at gulfundet endnu er at regne for det næst rigeste genstandsfund fra vikingetiden i Vejen Kommune – kun overgået af gulds-katten fra Fæsted, som er fundet ca. 30 km sydvest for Gesten. Smykkernes tilstedeværelse er desuden et af de sikreste og flotteste beviser på, at Gesten endnu skjuler spændende arkæologiske hemmeligheder. Har der boet en rig slægt så nær kirken, som fundene antyder? Det ville ikke være usandsynligt.

De middelalderlige opdagelser

De middelalderlige levn ved Gesten skal ses i lyset af to kategorier, nemlig selve kirkebygningen og de metaldetektorfundene sager. For sidstnævntes vedkommende gælder, at stort set alle de middelalderlige

fund er opdaget på jorderne ved kirken og ned mod især Vester Gesten. Herved synes det muligt, at netop disse marker skjuler dele af det Gesten, der skal dateres til sen vikingetid og middelalder samt den efterreformatoriske tid. Fundene består af en mindre mængde af såkaldte borgerkrigsmønter fra 1200- og 1300-tallet, som knyttes til den voldsomme borgerkrigstid i denne periode. Derudover repræsenteres middelalderfundene af enkelte smykker samt dele af personligt dragtudstyr såsom en fint og religiøst ladet sølvmalles, der viser en meget detaljeret udgave af Agnus Dei/Guds lam (fig. 5). Stykket hører sandsynligvis hjemme i højmiddelalderen, men dateringen er usikker grundet en mangel på direkte sammenlignelige genstande. Området forlades dog ikke ved overgangen fra den katolske tro til den lutheranske anskuelse af kristendommen. Det ses endnu i genstandene,

Figur 5. De to eksempler på yngre fund fra markerne nord for Gesten Kirke. Til venstre ses en malle formet som Guds Lam med korset henover ryggen og til højre et fint hjerteformet spænde. Fotos: Silja Arnfríðardóttir Christensen, Museet Sønderkov.

Figur 6.
Eksempler på tenvægte af bly.
Bemærk den store variation.
Foto: Silja Arnfríðardóttir Christensen, Museet Sønderkov.

hvor f.eks. et meget karakteristisk hjerteformet spænde i bronze viser, at man endnu færdedes på jorderne efter middelalderens afslutning.

Med hensyn til den ældre del af middelalderen kan der også fortælles om håndværk og derved om en del af det sekundære eksistensgrundlag baseret på metaldetektorfundene – det primære livsgrundlag må have været landbruget. Iblandt de mange fund er der nemlig en del tenvægte i bly (fig. 6). De kommer i mange variationer og størrelser. Baseret på den ofte fine ornamentik, kan en del af disse entydigt placeres i den nævnte periode, mens de varierende størrelser kan fortælle om tykkelsen af de tråde, der blev spundet ved brugen af disse tenvægte. Selv om sådanne blyfund kun meget sjældent ender som danefæ, udgør de en vigtig fundgruppe, idet de er relativt veldaterede, ligesom de kan fortælle om det levede liv i husene og på gårdene i den ældre middelalder. Spørgsmålet er, om den spundne tråd kun blev brugt til tekstilproduktion lokalt, eller om den også blev handlet videre ud til større markeder.

Første gang Gesten Kirke nævnes i de skriftlige kilder er i 1329 i Diplomatarium Danicum eller Danmarks Riges Breve. Kirken må dog have stået flere årtier inden da, for dens grundplan er typisk romansk, hvorfor den må være opført allerede i 1200-tallet, og muligvis inden 1231, da Bække Kirke nævnes i Kong Valdemars Jordebog som havende fire nabokirker.⁴ Trods den typiske romanske grundplan viser tidligere kirkestudier, at bygningen allerede blev forlænget i begge ender i den romanske byggestils periode. Senere i middelalderen blev våbenhuset tilføjet på skibets sydlige langvæg. Et vesttårn blev tilføjet i 1897 – en tid hvor mange kirker på egnen blev kraftigt ombygget eller helt nybyggede; se f.eks. kirkerne i både Vejen og Veerst. Dette tårn blev dog erstattet af et nyt igen i 2014. At kirken oprindeligt har huset en vis velstand, ses tydeligst i den endnu stående granitdøbefont,

hvor selve fonten er kraftigt ornamenteret med bladranker, som vel danner livets træ, sammen med kristent ladede dyremotiver på soklen. Samlet viser motiverne, at font og kirke kan være indviet på samme tid.

For sin samtid var den oprindelige kirke ikke ekstraordinær på nogen måder. Men dens tilstedeværelse illustrerer, at Gesten Sogn repræsenterede en ganske normal landsby med et troende samfund, som trods alt tilsigtede at anvende stenhuggerkunsten og stilarterne efter tidens mode. På den måde kunne man vise sine omgivelser, at man fulgte med tiden.

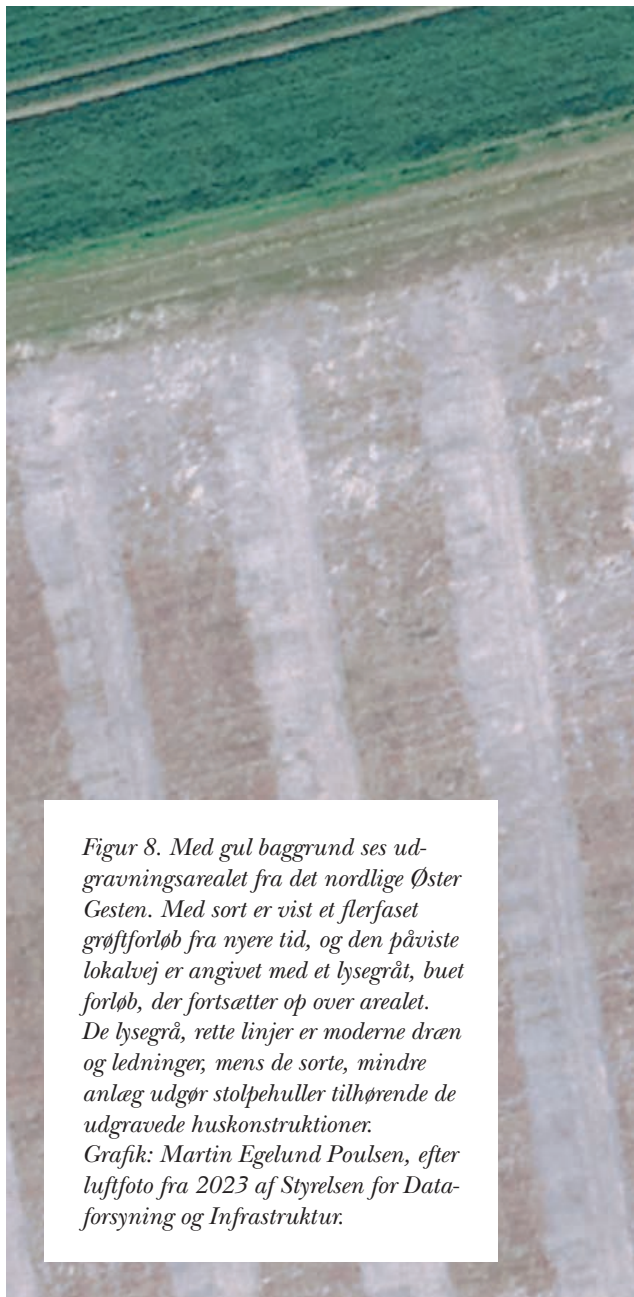

Figur 7. Døbefonten fra Gesten Kirke. Bemærk det meget flotte stenhuggerarbejde. Foto: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.

Gesten i efterreformatorisk tid

I 2023 fik Museet Sønderkov mulighed for at udgrave et 3400 m² stort areal i den nordøstlige udkant af Øster Gesten. Årsagen var kommunale boligudstyknings af et samlet areal på mere end 2,2 hektar. De arkæologiske forundersøgelser havde bekræftet, hvad analyser af det historiske kortmateriale indikerede; nemlig at der ville være dele af gårde til stede på arealets østre del nærmest Stilundevej, som leder nord ud af byen mod Veerst.

Helt som forventet dukkede der talrige, tydelige stolpehuller, gruber og grøfter op i den sandede undergrund. Bevaringsgraden var ganske høj, da bevaret bygningstømmer var til stede i et par af stolpehullerne. Der blev fundet spor efter to bygninger, hvoraf den ene fortsatte ind under haven tilhørende nabomatriklen mod øst. Denne målte i sin afrømmede tilstand 10 x 5,5 meter, men var oprindeligt endnu længere, idet østdelen befinder sig uden for udgravningsarealet. Den anden hustomt målte blot 5 x 2,5 meter og repræsenterede derved et mindre og vagere funderet byggeri, der nok fungerede som et mindre udhus. Brugen af førstnævnte hus kunne ikke bestemmes, hvorfor der både kan være tale om et større udhus eller et mindre bolighus. Men denne bygning rummede ganske store mængder af husholdningsaffald i form af karakteristiske stjerptotteskår og hornbemalede fade samt dele af jdepotter fra 1600- og/eller 1700-tallet. Dateringen kunne desværre ikke præciseres ved en dendrokronologisk analyse af det hjemtagne bygningstømmer, da det var for dårligt bevaret til nærmere aflæsning af årringene.

Figur 8. Med gul baggrund ses udgravningsarealet fra det nordlige Øster Gesten. Med sort er vist et flersidet grøftforløb fra nyere tid, og den påviste lokalvej er angivet med et lysegråt, buet forløb, der fortsætter op over arealet. De lysegrå, rette linjer er moderne dræn og ledninger, mens de sorte, mindre anlæg udgør stolpehuller tilhørende de udgravede huskonstruktioner. Grafik: Martin Egelund Poulsen, efter luftfoto fra 2023 af Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.

Figur 9. Eksempel på hornmalet fadskår fundet ved udgravningen i det nordøstlige Øster Gesten i 2023. Foto: Silja Arnfríðardóttir Christensen.

Ved at sammenligne med udskiftningskortmaterialet, som er fra slutningen af 1700-tallet, fremgår det, at der ikke længere findes bygninger det pågældende sted, men det ses tydeligt, at der ligger gårde lige ved siden af mod øst. Det udgravede materiale må derfor repræsentere forgængere til de gårde, der ses på det historiske kortmateriale. Et andet interessant aspekt, som afsløres af disse kort er, at Gestens udstrækning synes at forholde sig til et større engareal, som næppe var velegnet at bygge på. Kortene afslører derimod intet om et simpelt bugtet vejløb, som kunne ses i undergrunden på udgravningsarealet. Vejen var dannet ved

gentagen kørsel med vogn på forløbet, og dermed var der ikke tale om en egentlig vejkonstruktion, men derimod om en hjuldannet kørerute, der synes at løbe fra syd-vest mod nord og ud af udgravningsfeltet i to retninger. I det påviste forløb gik vejen faktisk ind imellem de to udgravede huse. Mod syd ser det ud til, at vejen drejer hen mod Vester Gesten med kirken.

De skriftlige kilder beretter i øvrigt, at kongemagten havde besiddelser i Gesten, og det er muligt, at netop det her udgravede udsnit af gårdlænger tilhørte det kongelige ejerskab. Måske kan fremtidige tværfaglige studier give et endeligt svar på dette forhold. Skulle der være tale om kongelig ejendom, er der ikke noget særligt usædvanligt deri, for kongemagten havde besiddelser over hele landet. Men ikke desto mindre kunne årsagen til en royal tilstedeværelse være den førnævnte nærliggende hærvejsrute. Samme vej kaldes netop også Kongevejen, for den var særdeles vigtig, når landets magtbesiddere skulle rejse rundt i landet for at vedligeholde deres berettigelse til magten over landets regioner.

Afrunding

Som vist har et omdrejningspunkt for tilstedeværelsen og udviklingen af både Øster og Vester Gesten været nærheden til færdselsruterne i landskabet – både oldtidens og de historisk kendte vejlinjer. Men placeringen nær vandveje må ligeledes have spillet en kommunikativ rolle, for via vandløb kunne man også opnå kontakt med nabo-regionerne.

Allerede i bondestenalderen ser vi de første spor efter menneskelig tilstedeværelse

ved Gesten. Særligt gravhøjene er afslørende, men også de enkelte udgravede aktivitetsspor understreger dette. Samme billede tegner sig for bronzealderen på lokalegnen. Først i løbet af den yngre jernalder, navnlig i 400-tallet, begynder sporene at blive hyppigere takket være den flittige amatørarkæologiske brug af metaldetektorer. Ved hjælp af disse metalfund forstærkes vores viden markant, og det bliver pludselig tydeliggjort, hvordan gårdene – hvis ikke hele landsbyen – flytter rundt i landskabet syd for Gesten Å. Først ved kirkens grundlæggelse synes bebyggelserne at blive nogenlunde stationære, selvom det er sandsynligt, at enkelte gårde omkring middelalderkirken forsvandt i løbet af senmiddelalderen eller renæssancen, hvorefter jorderne overgik til landbrugsjord.

Museet har endnu kun udført ganske få udgravninger i og omkring Gesten. Den seneste undersøgelse blev også den mest informative om egnens senere udviklingshistorie. Således har vi i det nordøstlige Øster Gesten udgravet dele af en hidtil ukendt stolpefunderet gård dateret til 1600- eller 1700-tallet. At tomterne er stolpebyggede er bemærkelsesværdigt, for der var faktisk et kongeligt forbud mod at bygge huse med jordgravet tømmer i 1600-tallet, da bønderne skulle spare på træressourcerne. Men hvis det reelt var kongemagten selv, som ejede den undersøgte gård, kan dette forklare, hvorfor man alligevel, trods forbuddet anvendte jordgravet tømmer.

Noter

- 1 Johansen et al. 2004; Müller 1904.
- 2 Petersen 2013.
- 3 Dollar et al. 2024.
- 4 Se Danmarks Kirker, Gesten Kirke.

Litteratur

Dollar, Scott, Martin Egelund Poulsen & Lars Grundvad 2024: Burial and settlement during the Early Pre-Roman Iron Age in south-central Jutland. I H. A. Rose, L. Christensen & A. J. Louwen (red.) *BEYOND URNFIELDS – New Perspectives on Late Bronze Age – Early Iron Age Funerary Practices in Northwest Europe*. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe 16. Schleswig, s. 33-48.

Gesten Kirke. Danmarks Kirker XIX, bind 4 (1991-94). København, s. 2515-2540.

Johansen, Kasper Lambert, Steffen Terp Laursen & Mads Kähler Holst 2004: Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia. *Journal of Anthropological Archaeology* 23, 2004, s. 33-55.

Müller, Sophus 1904: Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1904, s. 1-64.

Petersen, Britt 2013: Beretning for arkæologiske følgegravning af HBV1294 Vindmølleprojekt, Vester Gesten By, Gesten. Museet på Sønderskov.

Schmidt, August F. 1955: Gjestens Sogns Historie. Kolding.

Martin Egelund Poulsen (født 1975) er mag.art. i Forhistorisk arkæologi med speciale i bebyggelse fra senneolitikum og bronzealder. Martin er museumsinspektør ved Museet Sønderskov.

Lars Grundvad (født 1983) er cand.mag. i Middealder- og renæssancearkæologi med speciale i metalfund og bebyggelse i perioden yngre jernalder til ældre vikingetiden. Lars er museumsinspektør ved Museet Sønderskov.